

GÜLZAR HƏSƏNOVA
H.Ə.ad.Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi
gülzarhəsənova@mail.ru.
Admiral Naximov 18.

PSIXOLOGİYA VƏ PEDAQOQİKA ELMLƏRİNİN QARIŞILIQLI ƏLAQƏSİ VƏ ALİ SİNİR FƏALİYYƏTİNİN ONTONEGEZ MƏRHƏLƏSİNDƏ TƏLİM VƏ TƏRBİYƏ PROSESİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ

Xülasə

Müasir elmlər sistemi və psixologiya. Müasir dövrdə psixologiya insan haqqında ən mühüm elmlərdən biri kimidiqqəti cəlb edir. Təsadüfi deyildir ki, hazırda insan həyatı və fəaliyyətinin elə bir sahəsi yoxdur ki, psixologiya elmi oraya nüfuz etməsin. Mübaliğəsiz demək olar ki, hazırki dövrdə bütün dünyada hər cür fəaliyyətin və insan münasibətlərinin səmərəliliyini psixoloji biliklərin tətbiqində görürlər.

Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, mühüm elm sahəsi olan psixologiya başqa elmlərdən təcrid olunmuş şəkildə deyil, onlarla vəhdətdə mövcuddur və fəaliyyət göstərir. Bəs elmlər sistemində psixologiya elmi hansı yeri tutur, onun başqa elmlərlə qarşılıqlı əlaqəsi nədən ibarətdir? Elmlər sisteminin təsnifatını verən B.M.Kedrov bu sistemdə psixologiyanın roluna xüsusi diqqət yetirmişdir.

Onun «elmlər üçbucağı»nda bunu aydın görürük. (1,24-28) B.M.Kedrova görə psixologiya bir tərəfdən fəlsəfə elmləri, digər tərəfdən təbiət elmləri, üçüncü tərəfdən humanitar elmlər içərisində aralıq mövqe tutur. Psixologiya bu elmlərin məlumatlarını özündə birləşdirir və eyni zamanda onlara təsir etməklə insan haqqında elmlərin modelinə çevrilir.

Psixologiyanın başqa elmlərlə əlaqəsinə qısa nəzər yetirək. İnsan psixikası və davranışını onun təbii və sosial mövcudluğu haqqında biliklər olmadan başa düşmək mümkün deyildir. Ona görə də psixologiyanın öyrənilməsi insan biologiyası, onun ali sinir sisteminin quruluşu və fəaliyyəti haqqında biliklərə yiyələnməyi tələb edir.

Açar sözlər: psixologiya, dilçilik, ontonegez, pedaqogika, psixi proses

Psixi hadisələr və mərkəzi sinir sisteminin fəaliyyəti arasındakı əlaqə haqqında biliklər ali sinir fəaliyyətinin fiziologiyasında öz konkret əksini tapmışdır. Təsadüfi deyildir ki, psixologiyanın təbii elmi əsaslarından danışarkən məhz ali sinir fəaliyyətinin qanunlarına istinad edilir. Psixologiya cəmiyyətin tarixi və mədəniyyəti ilə sıx bağlıdır. Belə ki, insanda ali psixi funksiyaların inkişafında sivilizasiyanın əsas tarixi nailiyyəti olan əmək alətləri və işarə sistemi həlledici rol oynamışdır. İnsan psixikasının dərinədən öyrənilməsinə, onun başadüşülməsinə sosiologiyanın əsasları haqqında biliklər də imkan yaradır. Bunu sosial psixologiyanın sürətlə inkişafı bir daha təsdiq edir. Müasir dövrdə sosial psixologiya insan münasibətlərinin bütün sahələrinə nüfuz etməklə insanın sosial-bələdləşmə davranışının psixi xassələrə necə yiyələnməsini aydınlaşdırmağa imkan verir.

Psixologiya fəlsəfə elmi ilə ciddi qohumluq əlaqəsinə malikdir. Bu təsadüfi deyildir. Məlum olduğu kimi psixologiya müstəqil bir elm kimi fəaliyyət göstərənə kimi fəlsəfənin daxilində formalaşmağa başlamışdır. Şübhəsiz şəxsiyyətin psixoloji «ölçülərini» insan, onun spesifik həyat şəraiti, gerçəkliyi dərk etməsi və fəaliyyət haqqında fəlsəfi biliklərə istinad

etmədən müəyyənləşdirmək və öyrənmək mümkün olmazdı. Şüur, təfəkkür və digər psixi hadisələr insanlara 11 anadangəlmə, hazır şəkildə verilmir. Bunlar ontogenezdə (fərdi inkişaf prosesində) insanın təlim və tərbiyəsi prosesində əldə edilir. Buradan isə psixologiyanın pedaqogika elmi ilə əlaqəyə malik olduğu özünü göstərir. Psixologiya və pedaqogika elmləri arasında başlıca əlaqə həmin elmlərin predmetlərinin yaxınlığı ilə bağlıdır. Əvvəla həmin elmlərin obyektini inkişaf etməkdə olan insandır.

Digər tərəfdən, psixologiya insanpsixikasının inkişaf qanunlarını öyrənir. Pedaqogika isə şəxsiyyətin inkişafının idarə olunması qanunlarını işləyib hazırlayır. İnsanın tərbiyəsi, təhsili təlimi onun psixikasının, təfəkkürünün, fəaliyyətinin məqsədyönlü şəkildə inkişaf etdirilməsi deməkdir. Psixologiya və pedaqogika elmlərinin mühüm qarşılıqlı əlaqəsini göstərən amillərdən biri də onların tədqiqat üsullarındakı eyniyyətdir. Bir çox elmi psixoloji axtarışlar pedaqoji problemlərin həlli üçün vasitə rolunu oynaya bilir.

Bir elmi fənn kimi pedaqogikada pedaqoji faktların izahı, şərh, sistemləşdirilməsi üçün psixoloji biliklərdən istifadə olunur. Pedaqoji fəaliyyətin nəticələri psixoloji diaqnostikanın köməyi ilə aşkara çıxarılır. Bunlarla yanaşı olaraq müasir psixologiya elmi öz qarşısında duran ümumi və xüsusi vəzifələri həyata keçirərkən pedaqogika ilə yaxın təmasda fəaliyyət göstərir, pedaqogika elminin əldə etdiyi nəticələrə istinad edir.

Müasir dövrdə psixologiya və dilçilik arasında da sıx əlaqə özünə geniş yer tutmağa başlamışdır. Bunun aydın təzahürünü psixolinqvistikanın meydana gəlməsində görürük. Psixolinqvistika nitq davranışını psixoloq və linqvistlərin kompleks şəkildə öyrənmələrini nəzərdə tutan elm sahəsidir.

Linqvistika və nitqin psixologiyası ilə müqayisədə psixolinqvistika özünün müstəqil tədqiqat predmetinə malikdir. Psixolinqvistikanı daha çox psixologiya «özününkü» hesab edir. Doğrudur, psixologiyada hələ çoxdan mövcud olan sahə - nitqin psixologiyası sahəsi vardır. Nitq psixologiyasının predmeti psixolinqvistikanın obyektini və predmetini ilə üst-üstə düşür. Psixologiya elminin əsas sahələri.

Psixologiya çoxsahəli bir elmdir. Müasir dövrdə psixologiya elminin nisbətən müstəqil şəkildə inkişaf edən müxtəlif sahələri vardır. Məhz buna görə də «psixologiya elmi» deyil «psixologiya elmləri» termininin işlədilməsi daha çox yerinə düşərdi. Belə ki, hər 4-5 ildən bir psixologiya elminin yeni bir sahəsinin yaranmasının şahidi oluruq. Psixologiyanın çoxsaylı sahələrini təsnif etmək üçün müxtəlif prinsiplərdən istifadə olunur (4, 72, 29).

Hər şeydən əvvəl psixoloji fənnləri fundamental və tətbiqi, ümumi və xüsusi olmaqla təsnif etmək mümkündür. Psixologiya elminin fundamental və ya baza sahələri psixologiyayı və insanların davranışını kimliyindən və hansı fəaliyyət sahəsində çalışmasından asılı olmayaraq hamının başa düşəcəyi şəkildə şərh etməyə yönəldilmiş sahələrdir. Psixologiyanın bu sahələri psixologiya və insan davranışı ilə 13 maraqlanan adamların hamısı üçün eyni zəruri məlumatları çatdırır. Belə universallıqdan asılı olaraq psixologiyanın həmin sahəsi «ümumi psixologiya» adı altında işlədilir. Psixologiyanın tətbiqi sahələrinə gəldikdə buraya onun bilavasitə təcrübəyə tətbiq olunan sahələrini aid edirlər (2, 124-131).

Psixologiyanın ümumi sahələri istisnasız olaraq bütün elmi istiqamətlər üçün eyni dərəcədə əhəmiyyətli inkişaf problemlərini qarşısına qoyur və həll edir. Psixologiyanın xüsusi sahələrinə gəldikdə o, öz qarşısına hər hansı bir və ya bir neçə qrup hadisələri öyrənmək məqsədini qoyur.

Müasir psixoloji fənnləri təsnif etmək üçün mövcud ədəbiyyatda aşağıdakı üç prinsipdən də istifadə olunur:

1. Konkret fəaliyyət sahələrinə görə;

2. İnkişafın psixoloji aspektlərinə görə;
3. İnsanın cəmiyyətə münasibətinə görə.

Həmin sahələrin hamısını əhatə etmək mümkün olmadığına görə burada onlardan bilavasitə təhsillə bağlı olanların bəzilərini qısaca nəzərdən keçirək.

Psixologiya elminin ən fundamental sahəsini ümumi psixologiya təşkil edir. Ümumi psixologiya fundamental psixoloji bilikləri özündə cəmləşdirir. Ümumi psixologiyanın maraqlandığı və həll etməli olduğu qlobal məsələlər, cavab verməli olduğu suallar aşağıdakılardan ibarətdir: Psixika nədir? Onun strukturu və funksiyaları nədən ibarətdir? Psixika filogenezdə və ontogenezdə hansı qanunauyğunluqlara malikdir? Psixikanın hansı inkişaf səviyyələri vardır və onları hansı kriteriyalara əsasən müəyyənləşdirmək olar? Psixika və beyin arasında hansı əlaqə vardır? Psixi inkişafda anadangəlmə və həyatda qazanılan bioloji və sosial amillərin rolu nədən ibarətdir? Psixikanın normal və anomal inkişafını fərqləndirən kriteriyalar hansılardır? Bütövlükdə psixikaya aid problemləri öyrənməklə yanaşı ümumi psixologiya psixi proseslər, psixi hallar və xassələrlə bağlı konkret məsələlərin öyrənilməsi ilə də məşğul olur(25,27). Psixologiya elminin inkişaf mərhələləri eçmişdir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

Elmə qədərki I mərhələ. Qədim dövrdən başlayaraq bizim eradan əvvəlki VII-VI əsrlərə qədərki dövrü əhatə edir. Bu dövrdə ruh (psixika) haqqında təsəvvürlər çoxsaylı mif və əfsanələrdə, nağıl və ilkin dini inamlarda, totemlərdə öz əksini tapmışdır. Psixologiyanın tədqiqat metodları İstər elmi tədqiqat, istərsə də praktik iş zamanı psixoloqmüəyyən metodlardan istifadə edir, başqa sözlə qarşısına qoyduğu məqsədə nail olmaq üçün öz fəaliyyətini müvafiq şəkildə təşkil edir.

Bu zaman istifadə olunan priyomlar və vasitələr elmi tədqiqat metodları adlanır. Həmin metodların köməyi ilə elmin qanunauyğunluqları aşkara çıxarılır. Elmdə əldə edilən nəticələrin gücü tətbiq olunan tədqiqat metodlarının təkmillik dərəcəsindən, onların validliyi və etibarlılığından və s. asılıdır. Metod nə qədər düzgün seçilər və tətbiq olunarsa nəticə bir o qədər səmərəli olar, elmin araşdırdığı hadisələri, onların qanunauyğunluqlarını incəliklərinə qədər aşkara çıxarar. Bütün qeyd olunanlar psixologiya və onun tədqiqat metodlarına da aiddir. Psixologiyanın öyrəndiyi hadisələr olduqca mürəkkəb və özünəməxsus, öyrənilməsi çətin olan hadisələrdir.

Ona görə də bu hadisələri öyrənmək üçün həddindən artıq kamil, həmin hadisələri araşdırmağa imkan verən metodlardan istifadə etmək tələb edilir. Məhz buna görə də psixoloji tədqiqatlar müəyyən prinsiplərə uyğun şəkildə həyata keçirilməlidir.

Bu baxımdan müasir psixologiya elmi tədqiqatların genetik (tarixi) prinsip əsasında aparılmasını vacib hesab edir. Bu prinsipə görə öyrənilən hər bir psixi hadisə proses kimi nəzərdən keçirilir və tədqiqatçı onun inkişafının bütün cəhətlərini bərpa etməyə, onların bir-birini necə əvəz etdiyini görməyə və anlamağa çalışır, öyrənilən psixi faktı onun konkret tarixində, təsəvvür etməyə təşəbbüs göstərir. Psixoloji tədqiqat metodlarının təsnifi. Psixologiyanın tədqiqat metodlarını hər şeydən əvvəl əsas və yardımçı olmaqla təsnif edirlər. Əsas metodlara müşahidə və eksperiment metodlarını aid edirlər.

Ədəbiyyat:

1. **Ə.Ə.Əlizadə: Psixologiya** elminin predmeti mürəkkəbliyi , çoxsəhəliliyi və **Psixologiya** elminin inkişaf mərhələləri; Bakı, Maarif nəşr. 1989, səh: 24-28
2. Ümumi psixologiya - Elektron kitabxana – BDU. 2016. səh: 124-131.
3. CƏFƏR İBRAHİMOV : "Pedaqogika və Psixologiya" B, "Elm" nəşr. 1994 səh: 25-27

4.Seyidov S.İ.,Həmzəyev M.Ə."Psixologiya"Bakı.2007.səh:72-79

G.Gassanova

In the process of speech psycholinguistic factors he l
earned areas and modern times the phsyology of language

Summary

. Psychologists of diverse orientations also consider the unconscious mind. Psychologists employ empirical methods to infer causal and correlational relationships between psychosocial variables. In addition, or in opposition, to employing empirical and deductive methods, someespecially clinical and counseling psychologistsat times rely upon symbolic interpretation and other inductive techniques. Psychology has been described as a "hub science" in that medicine tends to draw psychological research via neurologyand psychiatry, whereas social sciences most commonly draws directly from sub-disciplines within psychology.

While psychological knowledge is often applied to the assessment and treatment of mental healthproblems, it is also directed towards understanding and solving problems in several spheres of human activity. By many accounts psychology ultimately aims to benefit society.

The majority of psychologists are involved in some kind of therapeutic role, practicing in clinical, counseling, or school settings. Many do scientific research on a wide range of topics related to mental processes and behavior, and typically work in university psychology departments or teach in other academic settings (e.g., medical schools, hospitals).

Some are employed in industrial and organizationalsettings, or in other areas^[8] such as human development and aging, sports, health, and the media, as well as in forensic investigation and other aspects of law.

Key words:psikhology,linguistic,ontonegez, pedagojy,process psikhology

Г.Гасанова

Взаимосвязь науков психология и педагогика и психический деятельность в этапе
Онтонегез и урегилерование в процессе учёбе и воспитания

Резюме

Как прикладная область знаний – формулировать рекомендации по совершенствованию профессиональной деятельности и обыденной жизни людей.

Психология изучает закономерности психической деятельности для того, чтобы правильнее понимать человека и тем самым умело воздействовать на него. Поэтому значение психологии велико во всех видах практической деятельности, где люди вступают друг с другом в сложные взаимоотношения, воздействуют друг на друга. Знание психологии необходимо для правильной организации нравственного и умственного самовоспитания человека.

Психология помогает человеку разобраться в собственной психической жизни, понять самого себя, осознать свои сильные и слабые стороны, свои недостатки.

Знание психологии открывает пути самосовершенствования умственной деятельности: зная, как улучшить свое внимание и память, как правильно усваивать учебный материал, можно научиться достигать наивысших результатов при наименьшей затрате времени и сил. Какое значение имеет термин «психология» в сознании обывателя, обычного среднестатистического человека?

К примеру, распространенное выражение: «У него такая психология». Что подразумевает совокупность особенностей характера, внутренний мир человека или же группы людей. В последнем случае психология группы – это взгляды, правила, обычаи, традиции, разнообразные внутренние процессы, протекающие в ней.

Ключевые слова: психология, языкознание, онтогенез, педагогика, психичес. процессы

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 21.06.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 01.08.2019

Filologiya elmləri doktoru, professor R.İsmayılov tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur